

1. Ο ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΣ-ΔΕΣΠΟΤΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ ΕΝΟΨΕΙ ΤΗΣ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΙΚΗΣ ΔΙΑΔΟΧΗΣ*

Η μάχη για τη διαδοχή του Αρχιεπισκόπου Αθηνών και πάσης Ελλάδος διεξάγεται στο παρασκήνιο με όρους άρρητους και πάντως μη προσπελάσιμους από τους κοινούς θνητούς. Η εκλογή του προκαθημένου της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Ελλάδος είναι βέβαια υπόθεση που ανήκει στην αποκλειστική ευθύνη της Ιεραρχίας. Η επιλογή όμως του προσώπου ενδιαφέρει την ελληνική κοινωνία όχι μόνο γιατί θα επηρεάσει, ανάλογα με την εκκλησιαστική πολιτική που θα ακολουθήσει ο νέος ποιμενάρχης, τις σχέσεις Εκκλησίας και Κράτους, αλλά κυρίως διότι θα επιδράσει στις σχέσεις της Εκκλησίας με την κοινωνία και θα σηματοδοτήσει αναπόφευκτα τη στάση της πρώτης μπροστά στη νέα κοινωνική και θρησκευτική πραγματικότητα που έχει διαμορφωθεί μετά την κατάρρευση του κρατικού κομμουνισμού και την έκρηξη του εθνικισμού στις γειτονικές μας, συγγενείς πολιτισμικά χώρες.

Η στάση της Εκκλησίας απέναντι στα αμέτρητα θύματα της κρατικο-εθνικιστικής θηριωδίας και της μαζικής εξαθλίωσης που επέφερε η βίαιη επικράτηση της οικονομίας της αγοράς δεν έγινε ιδιαίτερα αισθητή στην κοινή

* *Ελευθεροτυπία*, 26.4.1998.

γνώμη και μάλλον δημιούργησε την εντύπωση μιας αδρανούς ή απαθούς θεώρησης του ανείπωτου πόνου χιλιάδων συνανθρώπων μας. Δεν ακούστηκαν φιλάλληλα κηρύγματα ούτε έγιναν στην κοινή γνώμη αντιληπτές χειρονομίες οργανωμένης έμπρακτης κοινωνικής αλληλεγγύης ή έκδηλης ειρηνοποιού προσφοράς.

Η αδιάφορη αυτή στάση, κατά τη γνώμη μου, είναι απόρροια μιας γενικότερης εκκλησιαστικής φιλοσοφίας, που χαρακτηρίζει την Εκκλησία της Ελλάδος, η οποία δείχνει να αδιαφορεί επίσημα για τη διεθνή ειρήνη ή για τον ανθρώπινο πόνο που εκδηλώνεται διεθνώς ή παγκοσμίως. Ασχολείται αποκλειστικά με τα εσωτερικά προβλήματα, όσα συμβαίνουν στον εθνικό χώρο, και μάλιστα από μια συγκεκριμένη οπτική γωνία. Πιστεύω δηλαδή πως ο επίσημος λόγος της Εκκλησίας της Ελλάδος, αλλά και ουκ ολίγων εκπροσώπων της, αυτός τουλάχιστον που συνήθως εκφέρεται από άμβωνος ή διατυπώνεται γραπτά σε κοσμικά «βήματα», τηλεοπτικής ή έντυπης τεχνολογίας, εμφανίζει τρία χαρακτηριστικά: φέρει έντονα σημάδια κρατισμού, διαπνέεται από εθνοκεντρική ιδεολογία και είναι μορφολογικά εξουσιαστικός.

Φοβάμαι επομένως ότι ο ορίζοντας του κρατούντος ελληνορθόδοξου λόγου δεν ξεπερνά τα πεπερασμένα όρια του κράτους-έθνους, τα συμβατικά όρια του ελλαδικού χώρου. Δεν διανοείται να τα υπερβεί, λες και δεν απευθύνεται σε πιστούς αλλά μόνο σε πολίτες. Δείχνει να μην ενδιαφέρεται για την ψυχή του κάθε ανθρώπου αλλά μόνο για τη συνείδηση του Έλληνα-πιστού. Ακόμη και όταν αγγίζει προβλήματα πανανθρώπινα και αναγκάζεται να επικαλεστεί οικουμενικές αξίες το κάνει από μια σκοπιά εθνοκεντρική, μέσα από τη σχέση «εμείς» και οι «άλλοι», αδυ-

νατώντας να αναδείξει την οικουμενική διάσταση που εμπριέχει η ορθόδοξη διδασκαλία και αιώνες ολόκληρους είχε βιώσει το Βυζάντιο. Με τον τρόπο αυτό όμως η ελληνορθόδοξη παράδοση κλείνεται στον εαυτό της, παραιτείται από κάθε προσπάθεια γόνιμης επικοινωνίας με άλλα δόγματα, ή ακόμη με άλλες ομόδοξες εκκλησίες, και βέβαια αδυνατεί να προσεγγίσει τους αλλοεθνείς, αλλόπιστους ή άπιστους. Απεκδύεται κάθε οικουμενική αποστολή.

Με τα προηγούμενα δεν ισχυρίζομαι ότι η Εκκλησία έχει μετατραπεί σε κήρυκα εθνικισμού, αλλά ότι ο κυρίαρχος εκκλησιαστικός μαζί με τον καλούμενο «νεοορθόδοξο» λόγο προσφέρονται για εθνικιστικές εξάρσεις, εκκολάπτουν ή υποθάλπουν εθνικιστικές ιδεολογίες και νομιμοποιούν πρακτικές και λόγους εκκλησιαστικών ή παραεκκλησιαστικών οργανώσεων με ακροδεξιές και ρατσιστικές επιδιώξεις. Τα γεγονότα του περασμένου Νοεμβρίου στη Θεσσαλονίκη εναντίον Τούρκων επιχειρηματιών στην εκδήλωση που είχαν οργανώσει Θεσσαλονικείς επιχειρηματίες αποτελούν αδιάψευστη μαρτυρία.

Ο λόγος αυτός είναι ακόμη μπολιασμένος υφολογικά και ουσιαστικά από τη μετεμφυλιοπολεμική ιδεολογία του «ελληνοχριστιανικού πολιτισμού», η οποία είχε διαχωρίσει τους Έλληνες πολίτες σε εθνικόφρονες και μη, σε αυτούς που ασπάζονται τα εθνικά ιδεώδη και σε αυτούς που είναι φορείς της «επάρατης» υλιστικής κομμουνιστικής ιδεολογίας. Ούτε φαίνεται να έχει απαλλαγεί από τον ακραίο αλλά ακραιφνή εθνικιστικό λόγο της απριλιανής στρατιωτικής δικτατορίας που είχε μετατρέψει την Εκκλησία σε στυλοβάτη και βασικό φορέα της ιδεολογίας της «Ελλάδος των Ελλήνων Χριστιανών».

Με αυτές τις πρόσφατες καθώς και με τις απώτερες

καταβολές δεν θα πρέπει να εκπλήσσεται κανείς για τα μισαλλόδοξα κηρύγματα του «Παναγιωτάτου» Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης κ. Παντελεήμονος, ο οποίος την ημέρα της εθνικής εορτής περιφρονώντας τη φιλόνηρωτη ρήση του ευαγγελίου «αγάπα τον πλησίον σου ως εαυτόν» ζήτησε ενώπιον των επισήμων να διωχθούν από τη χώρα οι ξένοι – Αλβανοί, Σκοπιανοί και άλλοι βρομεροί. Ήταν ο ίδιος που, μαζί με το Δήμαρχο της πόλης λίγα χρόνια νωρίτερα, ακυρώνοντας τις διδαχές του Αποστόλου Παύλου, κραύγαζε συνθήματα στα μαζικά συλλαλητήρια της Θεσσαλονίκης κατά των «ανώμαλων από τη φύτρα τους Σκοπιανών» και καθόριζε τη βαλκανική πολιτική που πρέπει να ακολουθήσει η χώρα μας!

Ο κυρίαρχος εκκλησιαστικός λόγος όμως δεν είναι μόνον εθνοκεντρικός, είναι εμποτισμένος και από έναν έκδηλο κρατισμό. Διότι η Εκκλησία στην Ελλάδα δεν στηρίζεται απλώς στο κράτος και δεν χρησιμοποιεί μόνο κρατικά προνόμια, ασκεί, ως δημόσια αρχή, εξουσία και συμπεριφέρεται σαν να είναι κράτος η ίδια. Απαιτεί σεβασμό και υποταγή από πιστούς και πολίτες όχι ως πνευματικό καθίδρυμα αλλά ως εξουσία κοσμική. Και το πιο ανησυχητικό είναι ότι μιλά στο όνομα της ελληνικής Πολιτείας και του ελληνικού έθνους, τους οποίους πιστεύει ότι νομιμοποιείται να εκπροσωπεί και να μιλά για λογαριασμό τους σαν να ήταν ο αυθεντικότερος εκφραστής τους.

Αρκεί κανείς να διαβάσει τα κυριακάτικα κείμενα του Μητροπολίτη Δημητριάδος για να διαπιστώσει ακόμη και από τους τίτλους τον κρατικό και εκκλησιαστικό μεγαλοϊδεατισμό ορισμένων εκπροσώπων της Εκκλησίας: στις 19 Νοεμβρίου 1995, στο Βήμα, με τίτλο «Να σώσουμε τον τόπο», ζητά από την Πολιτεία και την Εκκλησία να

λάβουν μέτρα κατά της σήψης και του εγκλήματος, ενώ απαιτεί να εφαρμοστούν οι νόμοι και στην ανάγκη να γίνουν αυστηρότεροι. Στις 19 Νοεμβρίου 1997, σε άρθρο του πάλι στο Βήμα, με τίτλο «Ο Ελληνισμός και η Ευρώπη», υποστηρίζει ότι τώρα που οι εθνικές ταυτότητες καταρρέουν και το ελληνικό εθνικό κράτος αδυνατεί με τη δημιουργία της υπερεθνικής Ευρώπης να παίξει το ρόλο του, μόνη η Εκκλησία μπορεί ως αυθεντικός εκπρόσωπος του Γένους να σώσει τον ελληνισμό, «η σωτηρία του Ελληνισμού μπορεί να είναι έργο μόνο της Εκκλησίας... μόνο η Εκκλησία μπορεί να δώσει στον Έλληνα τη νέα του ταυτότητα...», να είναι ταυτότητα γένους, δηλαδή φυλής! Τα ίδια υποστηρίζει ένα χρόνο αργότερα στις 11 Ιανουαρίου 1998 επισείοντας τα δεινά της «μετα-νεωτερικότητας», «της ολιστικότητας» και την «παγκοσμιοποίηση» και βάλλοντας κατά του Λόγου και του συγκρητισμού. Εντούτοις στις 19 Απριλίου 1998 ασχολείται με την καταπολέμηση του ρατσισμού στη Γαλλία σχολιάζοντας θετικά την κοινή διακήρυξη τριών μονοθεϊστικών εκκλησιών κατά του ρατσισμού και της ξενοφοβίας και δεν διανοείται να προτείνει κάτι ανάλογο για την αντιμετώπιση του ίδιου φαινομένου και σ' εμάς, μια κοινή διακήρυξη με τις αδελφές ομόδοξες, αλλόδοξες ή αλλόθρησκες Εκκλησίες της Αλβανίας και των άλλων γειτονικών μας χωρών. Η μετανάστευση δεν αποτελεί το μεγαλύτερο κοινωνικό πρόβλημα της εποχής μας; Πού είναι η Εκκλησία;

Τα δύο προηγούμενα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του επίσημου εκκλησιαστικού λόγου συνοδεύονται και από ένα τρίτο: πιο έκδηλο και λιγότερο αμφισβητούμενο. Ο εκκλησιαστικός λόγος που κρατεί είναι από την άποψη της δομής και του ύφους εξουσιαστικός. Αυτός που τον εκφέρει δεν

μιλά απλώς ως αυθεντία, δεδομένου ότι ερμηνεύει το λόγο του Θεού, αλλά φροντίζει να τον επενδύει με εκφράσεις και λέξεις που εμπορούν φόβο, εκτοξεύουν απειλές, επισείουν επερχόμενα δεινά όχι μόνο για τον άλλο κόσμο αλλά και για τούτο. Η διοικητική διάρθρωση και διοίκηση άλλωστε της Εκκλησίας είναι τόσο εξουσιαστική και ολιγαρχική-συγκεντρωτική, ώστε δεν καταλείπεται περιθώριο για εξομοίωση της Εκκλησίας με αυτό που ο Χρ. Γιανναράς θα ήθελε να ονομάσει «σύναξη ευχαριστίας» της κοινότητας των πιστών. Ούτε βέβαια ακολουθείται το «συνολικό» συλλογικό σύστημα διοίκησης της Εκκλησίας που απορρέει από τους ιερούς κανόνες και καθιέρωσαν οι νόμοι της Πολιτείας.

Η σχεδιαζόμενη, τέλος, αναθεώρηση του Συντάγματος δεν πρόκειται να θίξει τις ισχύουσες θεσμικές σχέσεις Εκκλησίας και Κράτους. Τα δυο μεγάλα κόμματα, υπακούοντας και στις επιθυμίες της Εκκλησίας, συναίνεσαν και σε τούτο: να μην απαγκιστρώσουν την Εκκλησία, ενόψει του 2000, και από τον αναχρονιστικό και επικίνδυνο για κάθε κράτος δικαίου σφικτό εναγκαλισμό της με το κράτος.

Όσο ισχύουν τα προηγούμενα, δεν απομένουν, κατά τη γνώμη μου, και πολλές ελπίδες για μια ριζική αλλαγή του εκκλησιαστικού σκηηνικού μετά την εκλογή του νέου Αρχιεπισκόπου. Αλλαγή που θα μετέτρεπε το λόγο της Εκκλησίας από αυταρχικό και άτεγκτο σε λόγο ήπιο, από υπεροπτικό και φιλοκρατικό σε λόγο φιλάλληλο και κοινωνικό, από εθνοκεντρικό σε οικουμενικό. Λόγο πρωτίστως της κοινωνίας και όχι του κράτους, με συνομιλητές όλα τα μέλη του κοινωνικού συνόλου, πολίτες και απάτριδες, πιστούς και απίστευτους, ορθόδοξους και μη. Λόγο που δεν θα διέπεται από εθνικιστική οίηση, αλλά θα απευθύνεται στους κατοίκους

αυτού του τόπου και θα τους παροτρύνει να βιώσουν την ελληνορθόδοξη παράδοση ως κάτι ζωντανό και δυναμικό, ως στοιχείο αναπόσπαστο μιας μακραίωνης πολιτισμικής ταυτότητας που υπόκειται σε μεταλλαγές. Μιας πολιτισμικής παράδοσης που ήταν πάντα ανοικτή στον κόσμο και στην ιστορία, δεν φοβόταν ούτε φοβάται τον Άλλον ή τον Ξένο, αλλά αντίθετα συνδιαλέγεται διαρκώς μαζί τους, σίγουρη για τον εαυτό της.

2. ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΞΟΥΣΙΑ ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑ* ΤΟ ΑΙΤΗΜΑ ΑΠΟΚΡΑΤΙΚΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

α) Η μετατόπιση των σχέσεων πολιτικής εξουσίας και Εκκλησίας

Η ατελείωτη και ατελέσφορη —αν και πολιτικά αναπόφευκτη— συζήτηση για τον συνταγματικό χωρισμό κράτους και εκκλησίας εγκλωβίζει τους συζητητές σε ένα στείο νομικό λόγο, που στην καλύτερη περίπτωση περιορίζεται στην κριτική περιγραφή μιας κατάστασης, την οποία όμως εκλαμβάνει ως δεδομένη και άρα δύσκολα ανατρέψιμη. Καλλιεργεί παράλληλα στους ακροατές και στην κοινή γνώμη των ενδιαφερομένων ένα κλίμα παθητικότητας και απογοήτευσης, αφού όλα εναποτίθενται στους θεσμούς και η πολιτική πράξη αναβάλλεται ή εξαντλείται στην προσπάθεια αναθεώρησης των ισχυόντων νομικών κειμένων.

Δεν πρέπει να λησμονούμε, πάντως —όσοι τουλάχιστον ενδιαφερόμαστε για την πολιτική πράξη—, ότι όσο εκνομιούνται και δυνάμει δικαστικοποιούνται οι πολιτικές και κοινωνικές σχέσεις τόσο αφυδατώνονται οι ίδιες πολιτικά. Αυτό σημαίνει ότι η απολιτικοποίηση ή η πολιτική αδιαφορία της εποχής μας είναι αποπαίδι εν μέρει της έντονης τάσης νομικής εκλογίκευσης και συνταγματικής πε-

* Ο Πολίτης 54, 1998, σ. 11-15.

ριχαράκωσης των πολιτικών σχέσεων και θεσμών. Η σφαίρα της πολιτικής συρρικνώνεται όταν οι πολιτικές σχέσεις και αντιπαραθέσεις τυποποιούνται υπερβολικά. Η δρομολογηθείσα αναθεώρηση επιβεβαιώνει του λόγου το ασφαλές: η εκτενέστερη και λεπτομερέστερη αναθεώρηση της συνταγματικής μας ιστορίας όχι μόνο δεν προκαλεί πολιτικό ενδιαφέρον, αφού άλλωστε δεν διακινδυνεύει πολιτικά τίποτα ουσιώδες, αλλά αντιμάχεται την πολιτική, διότι μέσα από τη διατυμπανιζόμενη συναίνεση παράγει πολιτικό εφησυχασμό και πολιτική αδιαφορία. Η συναινετική αναθεώρηση είναι προϊόν και απόδειξη, ενώ στη συνέχεια η ίδια γίνεται παράγων ή συντελεστής πολιτικής παραίτησης και αποδυνάμωσης της πολιτικής. Η πολιτική προϋποθέτει τη σύγκρουση και τρέφεται από αυτήν. Η συναίνεση την ακυρώνει.

Η συζήτηση επομένως γύρω από τις συνταγματικές σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας, όσο αναγκαία και χρήσιμη και αν αποδεικνύεται, έχει και μία αρνητική όψη: συγκαλύπτει τις πραγματικές σχέσεις ισχύος που αναπτύσσονται υποδόρια μεταξύ τους και αδυνατεί να δει και να εξηγήσει τις εξελίξεις, τις νέες δυναμικές που διαμορφώνονται στο διαρκώς μεταβαλλόμενο εσωτερικό και διεθνές περιβάλλον. Με άλλες λέξεις, η συζήτηση γύρω από τις σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας δεν πρέπει να μας εμποδίζει να δούμε την ισχύ που αποκτά διαρκώς στο συμβολικό επίπεδο η Εκκλησία, καθώς και τον νέο συσχετισμό δυνάμεων που αναπτύσσεται μεταξύ των δύο προαιώνιων αυτών κέντρων εξουσίας κάτω από τις νέες ιστορικές συνθήκες που έχουν δημιουργηθεί. Η φύση αυτών των αλλαγών μάς επιβάλλει να εξετάσουμε τις σχέσεις τους υπό το ευρύτερο πολιτικό πρίσμα των σχέσεων εκκλησιαστι-

κής και πολιτικής εξουσίας και να μη σταθούμε μόνον, όπως συνήθως κάναμε μέχρι τώρα, στη θεσμικά και συνταγματικά τυποποιημένη έκφραση των σχέσεών τους.

Υποστηρίζω λοιπόν πρώτον, κάτι πασιφανές: στην τρέχουσα πολιτική συγκυρία ο συσχετισμός δυνάμεων γέρνει, για τους γνωστούς λόγους που δεν χρειάζονται ανάλυση, διαρκώς υπέρ της Εκκλησίας εις βάρος και κατ' αντιπαράθεση προς την πολιτική εξουσία, την καλούμενη κοσμική. Η Ιεραρχία της Ελλάδος φαίνεται πως έχει αποενοχοποιηθεί πλήρως από την αγαστή συνεργασία της με τη χούντα των συνταγματαρχών (αν και αποτελεί τον μόνο κρατικό θεσμό που δεν άγγιξε η κάθαρση, οι διάκονοι και αρχιμανδρίτες της απριλιανής περιόδου μεγάλωσαν πια, έγιναν μητροπολίτες ή αρχιεπίσκοποι). Εξάλλου έχει εξαγιστεί πολιτικά χάρη στην πολιτικά ουδέτερη, ουσιαστικά ακοιμμάτιστη στάση του Σεραφείμ, στη μεταπολίτευση, και έχει αναβαπτιστεί ιδεολογικά χάρη στην αναβίωση των θρησκευτικών ιδεολογιών και την εμφάνιση των πρόσφατων εθνικιστικών κινήματων στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Γαλουχημένη με τα νάματα του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού, διατυπώνει σήμερα λόγο μορφολογικά εκσυγχρονισμένο στην ουσία όμως αναχρονιστικό ή νεοσυντηρητικό, διεκδικεί θέση ισχύος στο πολιτικό σύστημα, ανασυγκροτημένη σε αυτόνομη πολιτική δύναμη, που διεκδικεί να παίζει πολιτικό ρόλο και να επηρεάζει τις πολιτικές εξελίξεις, την πορεία, όπως λένε της «πατρίδος μας, του έθνους και του γένους των Ελλήνων».

Η εκλογή και η επιβολή του Μητροπολίτη Δημητριάδος κ. Χριστοδούλου ως Αρχιεπισκόπου επικυρώνει και εκφράζει αυτή την εξέλιξη και προοιωνίζεται μέλλον λαμπρό. Ο νέος Αρχιεπίσκοπος δεν διακηρύσσει απλώς την κοσμι-

κή αποστολή της Εκκλησίας, γνωρίζει τις αδυναμίες του κράτους-έθνους, τη δυναμική της παγκοσμιοποίησης, και είναι αποφασισμένος να εκμεταλλευτεί τις αδυναμίες και την κρίση αξιοπιστίας των πολιτικών. Διερωτάται όμως κανείς αν αντιλαμβάνεται ότι έτσι θα σύρει την Εκκλησία στη δίνη των ιδεολογικών και πολιτικών αντιπαραθέσεων της εποχής μας και ότι μιλώντας ελεύθερα για την παγκοσμιοποίηση και τον εθνικισμό, τη μετανάστευση και τα ναρκωτικά, την παιδεία, το μάθημα των θρησκευτικών κ.ά., θα αναγκαστεί να χρησιμοποιήσει λόγο κοσμικό και όχι θεολογικό. Εκτός εάν φιλοδοξία του είναι να γίνει εθνάρχης, ηγέτης λαϊκός, προορισμένος να κυβερνήσει υπερκερώντας πολιτικά και ιδεολογικά τα κόμματα.

6) Η αναπόφευκτη αντιπαράθεση πολιτικής εξουσίας και Ιεραρχίας μετά την εκλογή του νέου Αρχιεπισκόπου

Με την εκλογή του νέου Αρχιεπισκόπου οι εκσυγχρονιστές απέκτησαν έναν επίφοβο και ίσως μοιραίο ιδεολογικό ανταγωνιστή, η άκρα δεξιά και οι εθνικιστές ορθόδοξοι έναν αντάξιο ηγέτη και η ανανεωτική αριστερά επιτέλους έναν αναπαλαιωμένο αντίπαλο που ίσως της επιτρέψει να φτιάξει την πολιτική της ταυτότητα. Οι ταυτότητες φτιάχνονται σε αντιδιαστολή με κάτι άλλο. Τα πολιτικά υποκείμενα προκύπτουν και δημιουργούνται μέσα από τον πολιτικό αγώνα και την αντιπαράθεση και όχι από τους προγραμματικούς σχεδιασμούς και τις διακηρύξεις.

Οι πολιτικές εξελίξεις και το πολιτικό σύστημα στην Ελλάδα από τώρα και στο εξής δεν θα μπορούν να νοηθούν ανεξάρτητα από την Εκκλησία, η οποία γίνεται πα-

ράγοντας αυτοτελής των πολιτικών εξελίξεων. Θεωρώ δεδομένη την αντιπαράθεση πολιτικής εξουσίας και Εκκλησίας, και πάντως η πολιτική εξουσία σήμερα στην Ελλάδα είναι υποχρεωμένη να καθορίζει τη φυσιογνωμία της και τη συμπεριφορά της υπολογίζοντας τη δύναμη επιρροής και τη στάση της Εκκλησίας. Το πολιτικό μας σύστημα γίνεται ακόμη πιο πολύπλοκο, οι ιδεολογικές αντιπαραθέσεις αναπαλαιώνονται, αποκτούν ένα πρόσωπο ανανεωμένο με παλιά υλικά και η πολιτική σκηνή νέους πρωταγωνιστές με ανανεωμένη ιδεολογία. Μόνο που οι διεργασίες οι οποίες συντελούνται δεν είναι, βέβαια, ούτε μονόδρομος ούτε γραμμικές ούτε τόσο απλές· είναι γεμάτες αντιφάσεις, εκπλήξεις και απροσδόκητα. Θύμα αυτών των αντιφάσεων μπορεί να πέσουν και οι ασίγαστες φιλοδοξίες του νέου Αρχιεπισκόπου.

Υποστηρίζω, δεύτερον, ότι οι σημερινοί συσχετισμοί μεταξύ Εκκλησίας και πολιτικής εξουσίας διαμορφώθηκαν ουσιαστικά στα τέλη της δεκαετίας του '80, τότε που ο Αντ. Τρίτσας έχασε τη μάχη για τη ρύθμιση της μοναστηριακής περιουσίας και δεν στάθηκε δυνατόν να συναφθεί, όπως είχε προαναγγελθεί, μια νέα Συμφωνία Εκκλησίας-Πολιτείας. Η επιτροπή που είχε συσταθεί κατέθεσε μεν τα πορίσματά της, τα οποία όμως έμειναν αναξιοποίητα. Μας έμεινε ωστόσο ένα πολύ χρήσιμο πόνημα του καθηγητή Μ. Σταθόπουλου, που καταγράφει όλα τα νομικά αγκάθια των σχέσεων και καταθέτει ένα ολοκληρωμένο σχέδιο Συμφωνίας Πολιτείας και Εκκλησίας, που εξασφαλίζει την αυτοτέλεια στις σχέσεις μεταξύ τους.

Από τότε τα πράγματα έχουν αλλάξει και όχι μόνο δεν αντιμετωπίζεται οποιαδήποτε ιδέα χωρισμού του κράτους από την Εκκλησία, αλλά η επιβολή της Εκκλησίας πάνω

στην Πολιτεία τόσο στο θεσμικό όσο και στο συμβολικό επίπεδο γίνεται πιο αισθητή και πιο έντονη.

γ) Η εγκατάλειψη της συνταγματικής αναθεώρησης των σχέσεων Κράτους-Εκκλησίας

Με την πρόσφατη εγκατάλειψη από την πολιτική ηγεσία των δύο μεγάλων κομμάτων, μετά από απαίτηση της Ιεράς Συνόδου, κάθε πρότασης για συνταγματική αναθεώρηση των σχέσεων, επιβεβαιώνεται κατά τον πιο κατηγορηματικό τρόπο η υποταγή της πολιτικής εξουσίας στην ανερχόμενη δύναμη της εκκλησιαστικής.

Στην πρόταση αναθεώρησης του Συντάγματος που είχε καταθέσει το ΠΑΣΟΚ το 1995, είχε συμπεριλάβει και την αναθεώρηση του άρθρου 3, διευκρινίζοντας ωστόσο ότι η αναθεώρηση γίνεται για να διασφαλιστεί το αυτοδιοίκητο της Εκκλησίας, το οποίο άλλωστε είναι πάγιο αίτημά της, και άρα προτείνεται για το καλό και το συμφέρον της. Οι δεσποτάδες όμως, πιο πονηροί από τους πολιτικούς, απέρριψαν το δώρο και απαίτησαν να μη θιγεί καθόλου το συνταγματικό πλαίσιο των σχέσεων. Το αυτοδιοίκητο που τους προσφερόταν, μπορούσαν να το κατακτήσουν, αν δεν το είχαν ήδη κατακτήσει, ενώ με την αναθεώρηση δημιουργούνταν μια θεσμική και νομική αβεβαιότητα και ένας συνειρμός χωρισμού που δεν ευνοούσε την Εκκλησία. Στη νέα της εκσυγχρονιστική πρόταση η κυβερνητική πλειοψηφία, υπακούοντας σε σχετικό αίτημα της Ιεραρχίας, άφησε άθικτες όλες εκείνες τις αναχρονιστικές διατάξεις που κατοχυρώνουν την επικρατούσα θρησκεία και νομιμοποιούν κάθε είδους θεοκρατικού χαρακτήρα διεκδικήσεις της Εκ-

κλησίας και νομιμοποιούν φιλοεκκλησιαστικές αποφάσεις της νομοθετικής και της δικαστικής εξουσίας.

Η απόρριψη από τα δύο μεγάλα κόμματα, τη στιγμή που επιδίδονται σε μια εκτεταμένη αναθεώρηση, κάθε ιδέας για αναθεώρηση των σχετικών με τη θρησκεία και την Εκκλησία συνταγματικών διατάξεων, πέρα από τον πολιτικό της συμβολισμό που τονίσαμε ήδη, φοβάμαι πως θα έχει στο μέλλον και πολιτικές συνέπειες, διότι σηματοδοτεί την υποχώρηση και την υποταγή της πολιτικής εξουσίας στις απαιτήσεις της εκκλησιαστικής.

Και το μεν κόμμα της αξιωματικής αντιπολίτευσης, συνεπές προς την ιδεολογία του, αρνήθηκε να συμπεριλάβει οτιδήποτε σχετικό με τις σχέσεις κράτους και Εκκλησίας, «από βαθύ σεβασμό προς την Εκκλησία», όπως δήλωσε ο Ι. Βαρβιτσιώτης. Δεν θα έκανε άλλωστε τίποτε χωρίς τη συναίνεση της Ιεραρχίας. Το ΠΑΣΟΚ όμως που, τόσο στη Διακήρυξη της 3ης Σεπτεμβρίου όσο και στο «Συμβόλαιο τιμής με το Λαό», είχε τάξει ως σκοπό το διαχωρισμό της Εκκλησίας από το Κράτος, υπαναχωρώντας σήμερα με αυτόν τον τρόπο στις αρχικές του θέσεις, υπονομεύει την ικανότητά του πολιτικής επιβολής, δείχνει αδυναμία, ενώ είναι κυβέρνηση και παρέχει στον νέο δυναμικό προκαθήμενο της Εκκλησίας ερείσματα για εκμετάλλευση της αδυναμίας αυτής.

δ) Οι θέσεις του Αρχιεπισκόπου για την αναθεώρηση

Ο κ. Χριστόδουλος ως Μητροπολίτης Δημητριάδος, με αφορμή την πρώτη πρόταση αναθεώρησης του ΠΑΣΟΚ, είχε δημοσιεύσει στο *Βήμα*, στις 9 Απριλίου 1995 και στις 14

Μαΐου 1995, εκτενή και κυριολεκτικά πύρινα άρθρα κατά της επιχειρούμενης αναθεώρησης, προβάλλοντας εναντίον της τόσο νομικά όσο και πολιτικά επιχειρήματα. Είχε υποστηρίξει τότε με τον προκλητικό τίτλο «Ερωτώ την Πολιτεία» ότι «η καθιέρωση λαϊκού κράτους όχι μόνο θα έρχεται σε ευθεία αντίθεση με την παράδοση του τόπου, τις αντιλήψεις του λαού και τις ανάγκες του, αλλά και θα αποχρωματίσει θρησκευτικά τη ζωή του τόπου στερώντας τον από μια έντονη παρουσία, που θα πρέπει να ομολογηθεί ότι υπήρξε ευεργετική και διαμορφωτική των συνειδήσεων και της φυσιογνωμίας του νέου ελληνισμού... ο χωρισμός κράτους και εκκλησίας θα επεκταθεί και θα σημάνει κατ' ουσίαν και χωρισμόν Έθνους και Εκκλησίας. Και βέβαια κράτος και έθνος είναι δυο διαφορετικές έννοιες που όμως η μία υποστασιάζεται μέσα στην άλλη. Έθνος χωρίς κρατική υπόσταση είναι περιφερόμενη ιδεολογία. Και κράτος χωρίς έθνος είναι ένα ανέστιο μόρφωμα... Και βέβαια η Εκκλησία δεν έχει ανάγκη από την αναγνώριση που σήμερα της παρέχει το κράτος μας. Αυτή όμως την έχει ανάγκη ο λαός που βλέπει τους κορυφαίους θεσμούς του έθνους, της Εκκλησίας και του κράτους να συνεργάζονται, να αλληλοβοηθούνται και αλληλοπεριχωρούνται».

Τελικά, για τον πρώην Μητροπολίτη Δημητριάδος τα πάντα ανάγονται στην έννοια λαός, η επίκληση της οποίας δικαιολογεί και νομιμοποιεί το μη χωρισμό, διότι δεν τον θέλει ο ίδιος. Διερμηνευτής της θέλησής του είναι η ίδια η Ιεραρχία.

Στην ίδια εφημερίδα ένα μήνα αργότερα, αναφερόμενος στο ίδιο θέμα και απευθυνόμενος στην Εκκλησία, αφού είχε πάρει διαβεβαιώσεις ότι δεν προωθείται συνταγματικά ο χωρισμός από την κυβέρνηση, γράφει με εκπλήσ-

σουσα νομική σαφήνεια και κατάρτιση ότι το κρίσιμο ζήτημα δεν είναι η συνταγματική αναθεώρηση των σχέσεων αλλά η νομική φύση του Καταστατικού Χάρτη: «αν ο Καταστατικός Χάρτης της Εκκλησίας μεταβιβαστεί στην αποκλειστική αρμοδιότητα της Εκκλησίας και παύσει να είναι νόμος του κράτους, γίνει δηλαδή κανονισμός, δεν πρόκειται να δεσμεύει παρά μόνο αυτήν και τους πιστούς της. Τούτο σημαίνει ότι ναι μεν η Εκκλησία θα αποκτήσει πλήρη αυτοτέλεια και αυτοδιοίκηση εις τα του οίκου της, όμως θα απολέσει κάθε δυνατότητα να δεσμεύει τρίτους και βέβαια και το κράτος με τις αποφάσεις της που θα λαμβάνει μόνη αυτή χωρίς δηλαδή τη σύμπραξη της πολιτείας και για θέματα που άπτονται και της κρατικής εξουσίας. Έτσι αναγκαστικά θα εξαιρεθούν από τη ρυθμιστική της αρμοδιότητα μεταξύ των άλλων και οι δημοσίου δικαίου διατάξεις του σημερινού Καταστατικού Χάρτη, περί της αναγνώρισης από το κράτος του δημοσίου χαρακτήρα και της θέσεως του Αρχιεπισκόπου και των Μητροπολιτών μέσα στο κράτος, περί του ελέγχου των διδασκομένων στα σχολεία θρησκευτικών μαθημάτων, περί των νομοθετικών εξουσιοδοτήσεων προς ρύθμιση από μόνη την Εκκλησία δεσμευτικώς για τους τρίτους διαφόρων τομέων εκκλησιαστικής ζωής και δράσεως, περί εκκλησιαστικής δικαιοσύνης, περί των παρεχομένων υπό της πολιτείας διευκολύνσεων (διοικητικών, φορολογικών, πολεοδομικών) κ.λπ. στην Εκκλησία προς επιτέλεση του έργου της περί της μισθοδοσίας του κλήρου και της ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης, συνταξιοδοτικής κάλυψης και τέλος περί της παρουσίας της Εκκλησίας στο στράτευμα, στα σχολεία, στις φυλακές, στα νοσοκομεία κ.λπ.»

Από τα παρατεθέντα αποσπάσματα συνάγονται, πιστεύω,

τα ακόλουθα: η Ιεραρχία και ο νέος Αρχιεπίσκοπος απορρίπτουν τον συνταγματικό χωρισμό, πρώτον, για λόγους συμβολικούς, για να μην απαξιωθεί η υπερβατική σύνδεση έθνους και εκκλησίας, για να μην πληγεί η ιδεολογική νομιμοποίηση της εκκλησίας ως κρατικού θεσμού ενώπιον του λαού. Δεύτερον, δεν τους ενδιαφέρει το αυτοδιοίκητο της εκκλησίας, δεν αποκλείουν τη νομοθετική και δικαστική ανάμειξη της πολιτείας στα του οίκου τους, εκείνο που τους καίει είναι να μην απολέσουν τα προνόμια εξουσίας, διοίκησης, ασφαλιστικής προστασίας, μισθοδοσίας και λόγου για τα εκπαιδευτικά πράγματα, για τη δικαιοσύνη, για τις προσωπικές σχέσεις. Τα προνόμια εξουσίας που τους δίδει η αναγνώριση της Εκκλησίας, των Μητροπόλεων και των ενοριακών ναών, ως νομικών προσώπων δημόσιου δικαίου και η ικανότητα δέσμευσης των μη πιστών και του κράτους από τις αποφάσεις των οργάνων της είναι αυτά που κάνουν την Εκκλησία να απορρίπτει όχι απλώς την ιδέα της αναθεώρησης του Συντάγματος, αλλά και της νομοθετικής μεταβολής του υπάρχοντος καθεστώτος και μετατροπής του Καταστατικού Χάρτη από απλό νόμο σε κανονισμό εσωτερικό της Εκκλησίας, όπως πρότεινε ειδική επιτροπή επί Αντ. Τρίτση και όπως πειστικά προτείνει ο καθηγητής Μ. Σταθόπουλος. Τρίτον, η Εκκλησία επιθυμεί να συμπεριφέρεται ως δημόσια εξουσία με προνόμια κρατικά και να γίνεται σεβαστή ως τέτοια. Επιθυμεί να μπορεί να εκδίδει αποφάσεις που να δεσμεύουν το κράτος και τους τρίτους, στο πλαίσιο βέβαια των εξουσιοδοτήσεων του Καταστατικού Χάρτη. Ο Αρχιεπίσκοπος αξιώνει να γίνεται σεβαστός ως φορέας δημόσιας εξουσίας αναγνωρισμένης από το κράτος. Δεν είναι επομένως υπερβολή το λεγόμενο ότι η Ορθόδοξη Εκκλησία στην Ελλάδα είναι του-

λάχιστον από νομική άποψη ένας κρατικός θεσμός, είναι Εκκλησία του κράτους, διοικητικά οργανωμένη και ιεραρχικά διαρθρωμένη, εξοπλισμένη ως νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου με προνόμια δημόσιας εξουσίας και προστασία κρατική.

Όλα αυτά είναι γνωστά και από πολύ παλιά διαπιστωμένα, το νέο στις μέρες μας είναι ότι η εκκλησιαστική εξουσία αποκτά μια πρόσθετη ισχύ και δύναμη εξαιτίας της νέας πραγματικότητας που έχει διαμορφωθεί σε εθνικό και παγκόσμιο επίπεδο. Η νέα αυτή πραγματικότητα, σε συνδυασμό με την ενδημική πλέον κρίση της πολιτικής εξουσίας, ευνοεί την Εκκλησία, η οποία με τον νέο Αρχιεπίσκοπο δεν φιλοδοξεί απλώς να αφηθεί ήσυχη για να ασκήσει το ποιμαντικό της έργο, φιλοδοξεί να παρέμβει στα δημόσια πράγματα, να παίξει πολιτικό-θεσμικό ρόλο και να επιβληθεί ως αυτόνομη πολιτική δύναμη που δικαιούται να μιλά στο όνομα του ελληνικού λαού και να τον αντιπροσωπεύει, να ενεργεί ως φορέας εθνικής συνείδησης και θεματοφύλακας των εθνικών παραδόσεων, άρα ως ιστορικός εκπρόσωπος του έθνους. Είναι αξιοπαρατήρητο ότι στα κείμενα του κ. Χριστοδούλου η λέξη Θεός έχει δευτερεύουσα θέση. Προτιμά να ομιλεί στο όνομα του έθνους παρά του Θεού, επικαλείται πολύ συχνά το «έθνος», το «γένος», την «πατρίδα».

ε) Η ιστορική υποταγή της Εκκλησίας στην πολιτική εξουσία με την κήρυξη του αυτοκεφάλου

Οι σχέσεις επομένως εκκλησιαστικής εξουσίας και πολιτικής τείνουν να προσλάβουν άλλη μορφή, διαφορετική από αυτήν που είχαν μέχρι τώρα.

Η σημερινή πάντως νομική μορφοποίηση των σχέσεων χρονολογείται από την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους και την καθιέρωση του αυτοκέφαλου με το βασιλικό διάταγμα του 1833. Ο Συνοδικός τόμος του 1850 του Πατριαρχείου επικύρωσε το αυτοκέφαλο με τον περίφημο Πατριαρχικό τόμο του 1850, τότε που ο οικουμενικός Πατριάρχης και η Σύνοδος του «εκήρυξαν φιλοστόργως το πρώτον την Ελληνικήν Εκκλησίαν ανεξάρτητον, διοικουμένην από την διαρκή ιεράν σύνοδον πρόεδρον έχουσαν τον κατά καιρόν μητροπολίτην Αθηνών».

Στην ελληνική πραγματικότητα της εποχής και με βάση όσα είχαν προηγηθεί η Ιερά Σύνοδος αναγνωρίζεται ως η «ανωτάτη εκκλησιαστική αρχή του κράτους». Αυτό είχε κατά τον καθηγητή της θεολογίας στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης Ι. Πέτρου (*Εκκλησία και πολιτική*, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 148) τις ακόλουθες συνέπειες — πρώτον: «η δόμηση της εκκλησίας ακολουθεί τη δόμηση της συγκεντρωτικής διοίκησης του κράτους. Έτσι αποβαίνει μια μονοκεντρική εξουσία από την οποία απορρέουν και στην οποία αναφέρονται τα πάντα. Οι τοπικοί επίσκοποι είναι υποχρεωμένοι να εκτελούν τις εντολές της και να αναφέρονται σε αυτήν... Δεύτερον, οι επίσκοποι λόγω της σύνδεσής τους με το κράτος αποκτούν κρατικού χαρακτήρα εξουσία και αποβαίνουν τοπικές εκκλησιαστικές αρχές που συνεργάζονται με τις διάφορες άλλες αρχές. Τρίτον, η εκκλησιαστική λατρεία αποβαίνει κρατική λατρεία και μέσα σε αυτήν εντάσσονται οι κρατικές τελετές. Έτσι η εκκλησιαστική λατρεία επιτελεί ρόλο πολιτικής θρησκείας... πέμπτον, η σύνδεση με το κράτος και ο συγκεντρωτισμός σε συνδυασμό με την αυτάρκεια και τη βεβαιότητα για την ορθοδοξία κλείνουν τους ορίζοντες

και την μεταβάλλουν σε μια εθνοκεντρική Εκκλησία».

Οι ρίζες επομένως του σημερινού συστήματος διοίκησης και οργάνωσης της Εκκλησίας παλαιές, ακολουθούν την πορεία και την οργάνωση του νεοελληνικού κράτους ως συγκεντρωτικού κράτους. Τότε η πολιτική εξουσία χρειαζόταν μια εκκλησιαστική εξουσία υποταγμένη και υποτακτική στην ίδια, που να λειτουργεί ως παράγων πειθάρχησης του λαού και υπακοής στους νόμους του κράτους. Η Εκκλησία ως αρχή όφειλε να απέχει από τα κοσμικά, να μην αναμειγνύεται στην πολιτική και στις κομματικές αντιπαραθέσεις και να αρκείται μόνο στη μη αμφισβήτηση της εκάστοτε εξουσίας, όποια μορφή και αν έχει αυτή, βασιλική, στρατιωτική, δημοκρατική, δικτατορική κ.λπ. Παράλληλα μορφοποιείται η θρησκευτική σφαίρα και γίνεται αντιληπτή ως σχετικά αυτόνομη από τις άλλες σφαίρες της κοινωνικής δραστηριότητας. Η ένταξη της Εκκλησίας στον κρατικό μηχανισμό δεν εμποδίζει τη διάκριση της κοσμικής εξουσίας από την εκκλησιαστική ή το διαχωρισμό της αποστολής και των αρμοδιοτήτων της μιας εξουσίας από την άλλη. Οι ρόλοι τους είναι διακριτοί αλλά διαπλεκόμενοι, η μια εξουσία στηρίζει και υποβαστάζει την άλλη, χωρίς να συγχέεται μαζί της.

Μόνο που ο συγχρωτισμός αυτών των δύο εξουσιών δημιουργεί συχνά συγχύσεις και διαστρεβλώσεις, οι οποίες γίνονται βέβαια αντικείμενο πολιτικής εκμετάλλευσης. Η Εκκλησία υπόκειται μεν στους νόμους του κράτους, αλλά οφείλει να ακολουθεί πιστά και τους ιερούς κανόνες που αποκτούν, με την αναφορά τους στο Σύνταγμα, συνταγματική ισχύ. Τους επικαλείται για να τους ερμηνεύσει κατά το δοκούν και για να δικαιολογήσει ενίοτε την απαλλαγή της από την υποχρέωση τήρησης των νόμων. Με την

επίκλησή τους διαμορφώνεται εξάλλου σταδιακά μια ιεροκρατική αντίληψη της αποστολής της Εκκλησίας, η οποία εκδηλώνεται με την αναγνώριση στους ιερείς ενός ρόλου μεσιτικού, πρεσβευτικού μεταξύ ανθρώπων και Θεού, αντίληψη που δικαιολογεί συχνά μια σωτηριολογική αποστολή της Εκκλησίας για το λαό. Ο λαός του Θεού, και όχι ο λαός θεμέλιο της πολιτικής εξουσίας, από υποκείμενο της Εκκλησίας και κοινωνός της, της Εκκλησίας ως κοινότητας ευχαριστιακής πιστών, μετατρέπεται σε αντικείμενο του εκκλησιαστικού λόγου και της εκκλησιαστικής αρχής. Η εκκλησία αναλαμβάνει να σώσει το λαό του Θεού από την καταστροφή, να μεσιτεύσει στον Θεό και να προσευχηθεί για τη σωτηρία του.

Βασική όμως αποστολή της Εκκλησίας είναι να μάθει το λαό να υποτάσσεται στην πολιτική εξουσία, να σέβεται και να υπακούει στους νόμους και να διαχωρίζει τις κοσμικές υποχρεώσεις του από τις πνευματικές. Οι κληρικοί πρέπει να αποφεύγουν να απαντούν σε ερωτήματα που τους θέτει ο λαός. Στην πράξη τόσο η πολιτική όσο και η θρησκευτική σφαίρα διαχωρίζονται και νοούνται ως σφαίρες ανεξάρτητες μεταξύ τους και μη διαπλεκόμενες. Η αναγνώριση με τον Συνοδικό τόμο του 1850 της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Ελλάδος ως αυτοκέφαλης στέρησε την ελλαδική εκκλησία από την παράδοση και τις θετικές επιρροές του Οικουμενικού Πατριαρχείου και του οικουμενικού πνεύματος που αυτό εκπροσωπεί. Η Εκκλησία της Ελλάδος ενστερνίστηκε σταδιακά, από την εποχή ιδίως της Μεγάλης Ιδέας, εθνοφυλετική ιδεολογία και καλλιέργησε μια νοοτροπία που καθιέρωσε την ίδια ως Εκκλησία εθνική.

Μέσα από αυτή την παράδοση και πρακτική θα πρέπει να εξετάσουμε και τη νέα πρακτική στις σχέσεις κρά-

τους και εκκλησίας που επιχειρεί να καθιερώσει ο νέος Αρχιεπίσκοπος κ. Χριστόδουλος, ο οποίος, χωρίς να ανατρέπει μια αιωνόβια κατάσταση, εισάγει κάποιες αιχμηρές και επικίνδυνες για την Εκκλησία και το πολίτευμα ρήξεις σε σχέση ιδίως με το πρόσφατο παρελθόν και κυρίως σε σχέση με τη στάση απέναντι στην πολιτική εξουσία που είχε καθιερώσει ο μακαριστός Σεραφείμ.

στ) Το δικαίωμα του Αρχιεπισκόπου να ομιλεί και η αυτόνομη είσοδος της Εκκλησίας στη δημόσια σφαίρα

Με τον νέο Αρχιεπίσκοπο εγκαταλείπεται, στο όνομα του εκσυγχρονισμού της Εκκλησίας και της ενασχόλησής της με τα προβλήματα του λαού και της νεολαίας, με τα κοινωνικά προβλήματα, μια στάση αποχής της Εκκλησίας από την πολιτική και τα κοινά και τήρησης μιας στάσης ουδετερότητας απέναντι στα κόμματα και στον κομματικό ανταγωνισμό. Επιδιώκοντας να αρθρώσει ένα λόγο που να αγγίζει το λαό, ο νέος προκαθήμενος της Εκκλησίας σύρει την Εκκλησία και τους πιστούς της στη δίνη των πολιτικών και των ιδεολογικών αντιπαραθέσεων με ό,τι αυτό συνεπάγεται: δημιουργία οπαδών και αντιπάλων, διχασμούς και οξύνσεις, καθημερινές τριβές, φθοροποιό ενασχόληση με τα καθημερινά και τα εγκόσμια, παραμέληση των πνευματικών.

Βεβαίως και δικαιούται να ομιλεί ο Αρχιεπίσκοπος, μόνο που θα πρέπει να διευκρινίσει αν θα ομιλεί ως πολίτης Χριστόδουλος που διατυπώνει απόψεις, οι οποίες υπόκεινται, όπως όλες οι απόψεις των πολιτών, σε αντίλογο, σε κριτική και σχόλια, σε λοιδορία και επίκριση, σε απόρριψη

και αντίκρουση, ή αν ομιλεί ως προκαθήμενος εκκλησιαστικής αρχής και δημόσιας εξουσίας, οπότε όμως οφείλει να περιορίζεται και να ομιλεί στο πλαίσιο της δημόσιας αποστολής που ασκεί δύναμει του Συντάγματος και των νόμων. Οι δημόσιοι λειτουργοί οφείλουν να ενεργούν στο πλαίσιο της εξουσίας που τους έχει απονεμηθεί και ενεργώντας έτσι δεν ασκούν δικαιώματα αλλά υποχρεώσεις. Οι εξουσίες που διαθέτουν είναι καθορισμένες από τους νόμους και το Σύνταγμα. Ας επιλέξει ο Αρχιεπίσκοπος: ως εκκλησιαστική αρχή νομιμοποιείται να ομιλεί για θέματα πνευματικά, απευθυνόμενος στους πιστούς και στα μέλη της Εκκλησίας, να απέχει από την πολιτική και να μην αναμειγνύεται στη διαμόρφωση και την άσκηση της κρατικής πολιτικής (εκπαιδευτικής, κοινωνικής, εξωτερικής). Δεν νομιμοποιείται, πάντως, να ομιλεί ούτε να απευθύνεται στο λαό ή στο έθνος κάνοντας χρήση του ιερατικού αξιώματος, διότι τον μεν λαό τον εκπροσωπούν καλώς ή κακώς οι νόμιμα εκλεγμένοι εκπρόσωποί του, το δε έθνος το εκπροσωπούσαν κάποτε οι ευγενείς και οι βασιλείς μαζί με τους εθνικόφρονες γερουσιαστές. Αυτό το τελευταίο είδος της αντιπροσώπευσης έχει εκλείψει οριστικά.

Αν πάλι θέλει να ομιλεί και να γράφει ως απλός πολίτης θα πρέπει να πάψει να επικαλείται τα προνόμια της εξουσίας και να είναι έτοιμος να δεχθεί την αντίκρουση όσων λείει και την αντιπαράθεση στις πράξεις που προκαλούν οι λόγοι του στους οπαδούς του. Αν επιθυμεί να μεταβάλει την Εκκλησία σε πολιτική δύναμη, σε αντιπαράθεση και σε αντιδιαστολή προς την πολιτική, θα πρέπει να αναλογιστεί τις συνέπειες των λόγων του.

Η σωτηριολογική εμφάνισή του στην κοινή γνώμη, η

φυσιογνωμία του εθνάρχη την οποία καλλιεργεί, θα πρέπει να απασχολήσει σοβαρά την πολιτική εξουσία, η οποία, επειδή περνά μια χρόνια και διαρθρωτική κρίση αξιοπιστίας που συνδέεται με μια βαθιά κρίση αντιπροσώπευσης του πολιτικού συστήματος, ενδέχεται να υποστεί πρώτη αυτή τις συνέπειες της άρνησης να προχωρήσει τώρα με την αναθεώρηση του Συντάγματος στον θεσμικό χωρισμό της Εκκλησίας από το κράτος.

Είναι ευκαιρία, τώρα που οι ιδιωτικοποιήσεις είναι στην επικαιρότητα και τα πάντα ιδιωτικοποιούνται, να προχωρήσουμε σε αποκρατικοποίηση και της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Ελλάδος. Η θρησκευτική και εκκλησιαστική σφαίρα θα πρέπει να περιέλθουν θεσμικά και εξ ολοκλήρου στην ιδιωτική σφαίρα, εκεί, όπου τις κατέταξε ο Διαφωτισμός, εκεί όπου επιβάλλει να ανήκουν ένα κράτος δικαίου και μια σύγχρονη πολιτική δημοκρατία. Είναι η μόνη, επιβαλλόμενη λύση, μήπως και αποτρέψουμε θεσμικά και έγκαιρα την ενθρόνιση στην καρδιά του απογοητευμένου λαού, όπως θα έλεγε ο νέος Αρχιεπίσκοπος, νέων εθνοσωτήρων, εξοπλισμένων όχι με βία στρατιωτική αλλά με την κυρίαρχη μορφή βίας της εποχής μας, τη συμβολική, αδιόρατη μεν αλλά πιο αποτελεσματική από την υλική.

3. «ΚΑΙ ΟΜΩΣ ΔΕΝ ΝΟΜΙΜΟΠΟΙΕΤΑΙ ΝΑ ΟΜΙΛΕΙ ΠΕΡΙ...»*

Είναι γνωστή η θέση του νέου Αρχιεπισκόπου της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Ελλάδος κ. Χριστοδούλου σχετικά με το δικαίωμά του να ομιλεί «επί των κυριότερων ζητημάτων του τόπου» και να εκθέτει ελεύθερα την άποψή του, «όπως τέτοιο δικαίωμα έχει σήμερα και ο τελευταίος πολίτης αυτού του τόπου». «Δεν υπάρχει δραστηριότητα», είχε δηλώσει (ημερήσιος τύπος, 5.5.1998), «της ανθρωπίνης ζωής για την οποία η Εκκλησία δεν μπορεί και δεν οφείλει να έχει άποψη και λόγο». Και όταν ασκήθηκε κριτική στην τοποθέτησή του αυτή, ο ίδιος υπήρξε κατηγορηματικός: «Δεν θα σταματήσω να διατυπώνω τις απόψεις μου για ζητήματα καίρια, όπως τα εθνικά... με ενδιαφέρει το συμφέρον του Έθνους. Και νομίζω ότι αυτό το συμφέρον είμαι ταγμένος να υποστηρίξω και να υπερασπίσω έναντι οποιουδήποτε κόστους, έναντι οποιασδήποτε ποινής ή —αν θέλετε— της οποιασδήποτε αποδοκιμασίας, την οποία πιθανώς να εισπράξω... Δεν πρόκειται να κάνω πίσω».

Η διαυγής και κρυστάλλινη τοποθέτηση του προκαθημένου της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Ελλάδος περιβάλλεται από μια αληθοφάνεια δύσκολα αναστρέψιμη, αφού

* *Ελευθεροτυπία*, 12.6.1998.

διεκδικεί το αυτονόητο: να αναγνωριστεί σε έναν αρχιεπίσκοπο, ότι αναγνωρίζεται σε έναν πολίτη σε μια δικαιοκρατούμενη και δημοκρατική κοινωνία. Και όμως αυτό που φαίνεται αληθοφανές και αυτονόητο είναι τελικά λογικά εσφαλμένο, θεσμικά ανακριβές και πολιτικά παραπλανητικό.

Βεβαίως και δικαιούται να εκφράζεται ως πολίτης ο Αρχιεπίσκοπος, όπως κάθε πολίτης, αφού και ο ίδιος δεν παύει, αν και ιεράρχης, και εκκλησιαστικός άρχων, να είναι άτομο που απολαμβάνει όλα τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα που έχουν όλοι «οι άνθρωποι ως άτομα και ως μέλη ενός κοινωνικού συνόλου» (άρθρο 25, παρ. 1 του Συντάγματος). Ως φορέας όμως του ατομικού και πολιτικού δικαιώματος της έκφρασης αναλαμβάνει, ως ίσος προς ίσον, ακέραια τον κίνδυνο καθώς και όλες τις συνέπειες των λόγων του που μπορεί να προκαλούν τον αντίλογο, την επίκριση, ενδεχομένως τη λαιμοχώρα, την ανοικτή και προσβλητική αντιπαράθεση, την αντιδικία καθώς και την αγανάκτηση, την αντιπάθεια ή τη βίαιη απόρριψη.

Και ο μεν πολίτης Χριστόδουλος δικαιούται να ομιλεί και με τον ελεύθερο λόγο του να προκαλεί τους διαφωνούντες και αντιφρονούντες ή να φανατίζει τους οπαδούς του, ως ταπεινός όμως ιεράρχης και ποιμενάρχης των ορθόδοξων πιστών, ως ιεροκήρυκας του ευαγγελίου της αγάπης, δεν νομιμοποιείται ούτε δικαιολογείται να εκφέρει λόγους διχαστικούς, πολιτικούς, αλλά λόγους που απευθύνονται στο ποίμνιό του και αφορούν ζητήματα λατρείας του Θεού, πίστης και ατομικής και κοινωνικής Ηθικής, αγάπης και αλληλεγγύης των ανθρώπων. Ως προκαθήμενος πάντως της Ορθόδοξης Εκκλησίας και εκπρόσωπος της κοινωνίας των ορθόδοξων πιστών, δεν δικαιούται να προβάλλει

την προσωπική του περί τα «κοινά» άποψη ως θέση της Εκκλησίας της Ελλάδος ούτε να αναμειγνύεται στην πολιτική και να παίρνει μέρος στις πολιτικές αντιδικίες, να γίνεται σημαιοφόρος πολιτικών απόψεων και σταυροφόρος κοσμικών αντιλήψεων. Δεν νομιμοποιείται ως ποιμενάρχης και εκπρόσωπος της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Ελλάδος, που είναι θεσμός διοικητικός του κράτους, να ασπάζεται και να προβάλλει την πολιτική ιδεολογία πολιτικής παράταξης και να αντιμάχεται δημόσια θέσεις πολιτικές και νομοθετημένες του κράτους, ερχόμενος σε αντιπαράθεση μαζί του. Ο Αρχιεπίσκοπος δεν δικαιούται να πολιτικολογεί.

Και είναι οι δηλώσεις του πολιτικές ή γίνονται και ερμηνεύονται ως πολιτικές από τη στιγμή που ο Αρχιεπίσκοπος εννοεί να ομιλεί —όπως το έκανε άλλωστε και όταν ήταν Μητροπολίτης Δημητριάδος— στο όνομα του έθνους ή του λαού και όχι στο όνομα της Εκκλησίας ή των πιστών του ορθόδοξου δόγματος που θεσμικά εκπροσωπεί. Ενδιαφέρεται κυρίως, όπως δήλωσε, για τα θέματα που αφορούν το έθνος, το «συμφέρον του οποίου είναι ταγμένος να υπηρετεί» και όχι, όπως θα περίμενε κανείς, για θέματα που αφορούν τους πιστούς ή τους φτωχούς, τους άνεργους, τους αποκλεισμένους, τους πρόσφυγες και γενικά τους ανθρώπους χωρίς διάκριση εθνότητας. Κριτήριο και βασική πηγή των λόγων του δεν είναι επομένως το ευαγγέλιο ή ο λόγος του Θεού αλλά το συμφέρον του έθνους, αυτή φαίνεται πως είναι η υπέρτατη αξία για τον Αρχιεπίσκοπο, ο οποίος δεν εκλέχτηκε για να υπηρετήσει πριν από όλα τους ανθρώπους και να προαγάγει την αγάπη μεταξύ τους, αλλά για να υπηρετεί το έθνος γενικά και αφηρημένα και όσους πιστεύουν σε αυτό(!).

Δεν χρειάζεται να υπενθυμίσω στους αναγνώστες τη φθίνουσα συνταγματική σημασία του όρου έθνος, η οποία έχει αντικατασταθεί σήμερα σε ό,τι αφορά τη δημοκρατική αρχή και τη συνταγματική οργάνωση του κράτους από τον όρο λαός. Όλες οι εξουσίες πηγάζουν από το λαό και όχι από την αφηρημένη έννοια του έθνους. Ούτε χρειάζεται να επιμείνω, φαντάζομαι, στην ιστορική σημασία και στην ιδεολογική χρήση παλαιότερα, αλλά και σήμερα του όρου έθνος. Το ότι η έννοια αυτή βρέθηκε στο επίκεντρο αβυσσαλέων ιδεολογικών και πολιτικών αντιπαραθέσεων στην Ελλάδα, κατά τη διάρκεια του εμφυλίου και μετά, καθώς και κατά τη διάρκεια της δικτατορίας, και χρησίμευσε ως όριο διχαστικό των Ελλήνων σε εθνικόφρονες και μη, φαίνεται να μη συγκινεί τον Αρχιεπίσκοπο. Το ότι η έννοια αυτή πυροδοτεί ακόμη και σήμερα συγκρούσεις, ενώ σε γειτονικές χώρες προκαλεί πολέμους φαίνεται να μην ανησυχεί ούτε να φοβίζει τον προκαθήμενο της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Ελλάδος.

Άλλωστε είναι έτοιμος να παροτρύνει τα νέα παιδιά να πολεμήσουν για χάρη του έθνους με την Τουρκία και να θυσιάζουν τη ζωή τους προκειμένου να αποφύγουν την εθνική ταπείνωση. Έγραφε επί λέξει ένα μήνα μετά την κρίση στα Ίμια στο Βήμα, σχολιάζοντας στις 25 Φεβρουαρίου 1996 την αποτροπή της πολεμικής σύρραξης: «Μπροστά στις θυσίες και στις στερήσεις που συνεπάγεται ο πόλεμος, αυτό το μικρό τμήμα (των ατόμων) δειλίασε και εξέβαλε κραυγές υπέρ της ειρήνης, κατατάσσοντας στους πολεμοχαρείς και πολεμοκάπηλους όλους τους άλλους που είδαμε την υποστολή της σημαίας μας από την Ίμια ως μια εθνική ταπείνωση... Το αληθινό δίλημμα είναι: ειρήνη ή ελευθερία, ειρήνη ή εθνική ταπείνωση. Και σε αυτό το

δίλημμα η ακραιφνής ιστορική επιλογή δεν μπορεί να είναι η ειρήνη»(!).

Εκείνο που ενδιαφέρει εδώ δεν είναι η ιδεολογία του κ. Χριστοδούλου, ο οποίος προφανώς και δικαιούται να έχει και να διακηρύσσει τις αντιλήψεις του για την ειρήνη και τον πόλεμο, όταν μάλιστα δεν στέλνει στον πόλεμο δικά του παιδιά. Το ζήτημα που μας απασχολεί εδώ είναι αν ο προκαθήμενος της Ορθόδοξης Εκκλησίας της Ελλάδος νομιμοποιείται ως ηγέτης εκκλησιαστικός και θρησκευτικός να επικαλείται την έννοια του έθνους και στο όνομά της να κρίνει και να επικρίνει αποφάσεις της Πολιτείας. Διότι, ως γνωστόν, ο Αρχιεπίσκοπος δεν είναι αντιπρόσωπος του λαού, του συνόλου δηλαδή των Ελλήνων πολιτών, ούτε διαθέτει μεταφυσικές ή υπερβατικές ιδιότητες, ώστε να μπορεί να εκφράζει ή να εκπροσωπεί αυθεντικά το έθνος και να διαγιγνώσκει την αφηρημένη βούληση της φαντασιακής αυτής κοινότητας. Το έθνος το εκπροσωπούσαν κάποτε οι βασιλείς, οι ευγενείς και οι γερουσιαστές. Σήμερα, νομιμοποιημένοι εκπρόσωποί του θεωρούνται μόνον οι εκλεγμένοι από το λαό αντιπρόσωποί του.

Ο Αρχιεπίσκοπος είναι, σύμφωνα με τον Καταστατικό Χάρτη της Εκκλησίας, Πρόεδρος ως Μητροπολίτης Αθηνών της Ιεράς Συνόδου, η οποία αποτελεί την ανωτάτη εκκλησιαστική αρχή του κράτους. Την Ιερά Σύνοδο και δι' αυτής την Ιεραρχία της Ελλάδος εκπροσωπεί ως πρώτος μεταξύ ίσων, ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και πάσης Ελλάδος και μόνο στο όνομα των πιστών που απαρτίζουν την Ορθόδοξη Εκκλησία νομιμοποιείται να ομιλεί ο ίδιος.

Ωστόσο, ως εκπρόσωπος της ανωτάτης εκκλησιαστικής αρχής του κράτους, ο Αρχιεπίσκοπος δεν δικαιούται να λέει ό,τι θέλει αλλά μόνον τόσα και όσα το αξίωμά του

επιτρέπει ή του επιβάλλει να πει. Η Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδος είναι οργανωμένη σε νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου και είναι εξοπλισμένη από το νόμο με προνόμια και εξουσίες κρατικές. Ως θεσμός του κράτους και εκκλησιαστική αρχή υπόκειται στο νόμο και στο Σύνταγμα και οφείλει να ενεργεί στο πλαίσιο των αρμοδιοτήτων και της αποστολής που της έχουν αναγνωριστεί ρητά. Η αποστολή της είναι και αυτή σαφώς οροθετημένη σε σχέση με την πολιτική εξουσία και υπόκειται, όπως όλες οι εξουσίες, σε δεσμεύσεις και περιορισμούς. Αυτό είναι το τίμημα ή η άλλη όψη μιας κρατικής Εκκλησίας. Οι φορείς δημόσιων αρχών, ακόμη και των εκκλησιαστικών, δεν έχουν δικαιώματα αλλά υποχρεώσεις.

Απευθυνόμενος επομένως στους πιστούς και μιλώντας αντ' αυτών, ο Αρχιεπίσκοπος δεν ασκεί δικαίωμα, εκπληρώνει δημόσια αποστολή, την οποία επιτελεί στο πλαίσιο της εκκλησιαστικής αποκλειστικά δικαιοδοσίας του, σεβόμενος την ανεξίθρησκία του κράτους και την ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης όλων των ανθρώπων που κατοικούν στη χώρα αυτή, ετερόδοξων και αλλόθρησκων.

Διεκδικώντας άλλωστε το δικαίωμα να ομιλεί και να εκφράζεται ελεύθερα, επικαλείται χωρίς να το θέλει, ένα δικαίωμα «αστικό» (civil right) που καθιέρωσε ο δυτικός πολιτισμός, τον οποίο τόσο αντιμάχεται ο ίδιος, και αγνοούσε ο βυζαντινός πολιτισμός. Εκτός και αν τις αξίες του αρχαιοελληνικού και ευρωπαϊκού πολιτισμού τις καταπολεμάμε μεν στη θεωρία, τις απολαμβάνουμε δε στην πράξη.

4. ΤΑΥΤΟΤΗΤΕΣ

ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΟ-ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΕΣ ΔΙΑΚΡΙΣΕΙΣ*

Η χειρότερη από συνταγματική άποψη, αλλά και η πλέον απαράδεκτη ηθικά και πολιτικά λύση σχετικά με την αναγραφή του θρησκειώματος στις αστυνομικές ταυτότητες είναι η λύση της προαιρετικής αναγραφής.

Πρώτον, διότι η λύση αυτή εξαναγκάζει αυτούς που δεν επιθυμούν να δηλώσουν αν είναι θρήσκοι ή άθρησκοι να προοδούν σε άρνηση δήλωσης και η αρνητική δήλωσή τους να καταγράφεται στο δελτίο ταυτότητας και να καταχωρίζεται, αν και ευαίσθητο προσωπικό στοιχείο, στα ηλεκτρονικά αρχεία του κράτους. Δεύτερον, διότι η διάκριση αυτή των Ελλήνων σε αυτούς που δηλώνουν το θρήσκευμά τους και σε αυτούς που αρνούνται δεν εξυπηρετεί κανένα λόγο που να συνδέεται με την ιδιότητα του πολίτη και την εξατομίκευση ή την αναγνώρισή του από το κράτος ως πολίτη, που είναι ο νόμιμος λόγος έκδοσης αστυνομικού δελτίου ταυτότητας. Τρίτον, διότι με την προαιρετική δήλωση εισάγεται μια ανεπίτρεπτη από το Σύνταγμα και την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου διάκριση, η οποία βασίζεται στις θρησκευτικές ή μη πεποιθήσεις του πολίτη. Και η διάκριση αυτή ενδέχε-

* *Ελευθεροτυπία*, 18.5.2000.

ται να χρησιμεύσει στην κρατική εξουσία ή ακόμη και σε ιδιωτικούς μηχανισμούς, ως βάση ή και ως δικαιολογία για φανερές ή κρυφές διώξεις μειονοτικών θρησκευτικών ρευμάτων και ενδεχομένως για δυσμενείς διακρίσεις εις βάρος ατόμων που έχουν καταγραφεί στην ταυτότητα κατά αμάχητο τεκμήριο ως φορείς τέτοιων αντιλήψεων.

Επομένως, η προαιρετική αναγραφή του θρησκειώματος στις αστυνομικές ταυτότητες έχει ένα αναπόφευκτο αποτέλεσμα: το χωρισμό των Ελλήνων πολιτών σε αυτούς που ομολογούν το θρήσκευμά τους και σε αυτούς που αρνούνται τη δήλωση των θρησκευτικών πεποιθήσεών τους. Η διάκριση αυτή δεν είναι από μόνη της και αυτόχρονα «κρατιστική», μπορεί όμως να αποτελέσει τη βάση για διώξεις έμμεσες ή και φανερές από φανατικούς ή μισαλλόδοξους και να γίνει κάποτε σημαία δυσμενών διακρίσεων και ανισοτήτων. Μπορεί δηλαδή να χρησιμοποιηθεί από μερικούς, όσους, π.χ., πιστεύουν στη φυλετική ανωτερότητα αυτών που διαδηλώνουν την ελληνορθόδοξη ταυτότητά τους ως τεκμήριο και μαρτυρία για «κρατιστικές» εθνικο-θρησκευτικού χαρακτήρα διώξεις και δυσμενείς διακρίσεις.

Η διάκριση δεν έχει απλώς φιλοσοφία διακριτικής μεταχείρισης, αλλά αντιστρατεύεται ευθέως και το Σύνταγμα, διότι αυτοί που επιθυμούν να δηλώσουν δημόσια και σε δημόσιο έγγραφο τις θρησκευτικές τους πεποιθήσεις, επειδή απλώς το θέλουν, εξαναγκάζουν με νόμο τους άλλους, που δεν το θέλουν, να δηλώνουν για το ίδιο θέμα την άρνησή τους, και αυτή η αρνητική δήλωση αποτυπώνεται σε δημόσιο έγγραφο ως διακριτικό γνώρισμα και «στίγμα ανεξίτηλο» για όλη τους τη ζωή.

Με τον τρόπο αυτό ένα στοιχείο αναγνώρισης των πολιτών μεταξύ τους και κυρίως απέναντι στο κράτος γίνε-

ται, αν και προαιρετικό, κριτήριο διάκρισης των πολιτών. Η προαιρετική άλλωστε υφή του κριτηρίου αποδεικνύει ότι δεν είναι αναγκαίο στοιχείο της ταυτότητας και αφού δεν είναι αναγκαίο και δεν συνδέεται με τους σκοπούς της αστυνομικής ταυτότητας, που είναι η αναγνώριση των πολιτών από το κράτος, τότε δεν δικαιολογείται και η καταχώρισή του στο δελτίο ταυτότητας. Εκλείπει κάθε λόγος καταχώρισής του στην αστυνομική ταυτότητα. Στην ταυτότητα δεν καταχωρίζονται όποια στοιχεία επιθυμούν κάποιες ομάδες πολιτών επειδή απλώς το επιθυμούν, αλλά μόνο τα αναγκαία και απαραίτητα για την αναγνώρισή τους στοιχεία. Αλίμονο αν κάθε ομάδα πολιτών μπορούσε να επιβάλει την αναγραφή των στοιχείων της προτίμησής της στην αστυνομική ταυτότητα. Τότε η αστυνομική ταυτότητα θα έχανε το χαρακτήρα του δημόσιου εγγράφου και κάθε ομάδα θα μπορούσε να επιβάλει στο κράτος τη θέλησή της.

Όσοι Έλληνες χριστιανοί ορθόδοξοι ή όσοι Έλληνες άθεοι ή μουσουλμάνοι ή εβραίοι επιθυμούν να έχουν ταυτότητα, όπου θα αναγράφεται το θρήσκευμά τους για να το χρησιμοποιούν ενώπιον των εκκλησιαστικών αρχών, ας εκδώσουν οι αντίστοιχες Εκκλησίες τους ταυτότητες, όπως οι σύλλογοι ή τα σωματεία. Με ποια λογική και με ποια αιτιολογία θα πρέπει να εξαναγκαστεί το κράτος να κάνει κάτι που αφορά αποκλειστικά τις σχέσεις μιας Εκκλησίας με τους πιστούς της και όχι το κράτος με τους πολίτες του;

Το γεγονός ότι αυτοί που θέλουν να δηλώσουν το θρήσκευμά τους στο δελτίο της αστυνομικής τους ταυτότητας είναι οι περισσότεροι δεν τους νομιμοποιεί να επιβάλουν με νόμο στους άλλους, που δεν το θέλουν, να κάνουν κάτι που έρχεται σε αντίθεση με την ελευθερία της συνείδησής τους και δεν αφορά τον πολίτη αλλά τον πιστό μιας Εκκλησίας.

Η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης, έτσι όπως κατοχυρώνεται στο Σύνταγμά μας στο άρθρο 13, περιλαμβάνει όχι μόνο το δικαίωμα να έχει κανείς ή να μην έχει θρησκευτική συνείδηση, αλλά και το δικαίωμα να εξωτερικεύει ή να μην εξωτερικεύει, να δηλώνει ή να μη δηλώνει δημόσια (άρθρο 9 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου) τις θρησκευτικές ή τις φιλοσοφικές αντιλήψεις του για το θείο. Κανείς δεν δικαιούται να παραβιάζει χωρίς τη θέληση του ίδιου τη συνείδησή του. Και η απαγόρευση διείσδυσης στη συνείδηση του άλλου ισχύει και είναι απόλυτη τόσο απέναντι στο κράτος όσο και απέναντι στους ιδιώτες.

Με την απαγόρευση αυτή δεσμεύεται πρώτα το ανεξίθρησκο κράτος, το οποίο οφείλει να απέχει από παρεμβάσεις στις θρησκευτικές ατομικές πεποιθήσεις των πολιτών του ή και να αδιαφορεί γι' αυτές, με την έννοια ότι οφείλει να τις σέβεται εξίσου όλες και να μην τις χρησιμοποιεί ούτε να τις επικαλείται ή να βασίζεται σε καμία από αυτές για να εισαγάγει διακρίσεις και άνισες μεταχειρίσεις. Το κράτος είναι εξ ορισμού «άθρησκο», δεν προσβεύει κανένα θρήσκευμα και οφείλει να μεταχειρίζεται όλους όσοι αποτελούν το λαό του ως πολίτες, δηλαδή ως φορείς ίσων δικαιωμάτων και ελευθεριών, αγνοώντας ή κάνοντας αφαίρεση από τις προσωπικές τους ιδιότητες και ιδιαιτερότητες ή από άλλους κοινωνικούς προσδιορισμούς και από τις προσωπικές τους πεποιθήσεις.

Κάθε στοιχείο «διάκρισης» των πολιτών που ενσωματώνεται στην αστυνομική ταυτότητα και που τον διαφοροποιεί με βάση συνειδησιακά, πολιτικά, εθνολογικά ή θρησκευτικά κριτήρια δεν μπορεί να αποτελέσει στοιχείο της ατομικής τους «πολιτικής» ταυτότητας, χωρίς να

παραβιάζεται η αρχή της ισότητας των δικαιωμάτων και των μη διακρίσεων.

Στο σημείο αυτό ελλοχεύει μια συνειδητή ή ασυνείδητη σύγχυση. Οι υποστηρικτές της προαιρετικής αναγραφής του θρήσκευματος στην αστυνομική ταυτότητα διατείνονται ότι το θρήσκευμα θα πρέπει να αναγράφεται στο δελτίο, διότι αποτελεί στοιχείο της ταυτότητας των Ελλήνων ή εν πάση περιπτώσει των ορθόδοξων πιστών. Εδώ συγχέεται η ταυτότητα ως έγγραφο αστυνομικό, προσδιοριστικό της ατομικότητας ενός πολίτη με την πολιτιστική ταυτότητα μιας κατηγορίας ατόμων ή μιας κοινωνικής ομάδας ή μειονότητας, η οποία μπορεί να αναφέρεται και να προσδιορίζεται κοινωνικά, πολιτικά, φιλοσοφικά, αθλητικά ή θρησκευτικά, όπως αυτή θέλει και επιθυμεί, χωρίς αυτό το στοιχείο να μπορεί να αποτελέσει ωστόσο στοιχείο υποχρεωτικό της ιδιότητάς του ως πολίτη./

Στοιχεία της προσωπικότητάς μας, και βέβαια, είναι η εθνική ή η θρησκευτική μας συνείδηση, όπως είναι και η τιμή, το επάγγελμά μας ή η οικογενειακή μας κατάσταση, οι σεξουαλικές προτιμήσεις και άλλα. Όλα αυτά όμως στοιχειοθετούν μεν στοιχεία της συλλογικής μας ταυτότητας ή και της ατομικής, αλλά συνιστούν, συνήθως, κοινωνικούς ή συνειδησιακούς προσδιορισμούς της προσωπικότητάς μας. Αποτελούν στοιχεία της κοινωνικής μας ένταξης σε ένα ευρύτερο ή μικρότερο κοινωνικό σύνολο, στο οποίο θέλουμε να ανήκουμε και επιλέγουμε να ανήκουμε ή βρεθήκαμε να ανήκουμε. Αυτό το «συνανήκειν» σε μια κοινότητα που συνιστά τη συλλογική μας ταυτότητα, αποτελεί αναπόσπαστο στοιχείο της προσωπικότητάς μας ως «μελών του κοινωνικού συνόλου» και αξιώνουμε να το σέβονται και το κράτος και οι τρίτοι. Η έν-

νοια της προσωπικότητας δεν ταυτίζεται όμως με την ιδιότητα του πολίτη. Η προσωπικότητά μας είναι γεμάτη προσδιορισμούς. Η ιδιότητα του πολίτη έχει έναν και μοναδικό προσδιορισμό: συνδέεται με τον ίδιο νομικό δεσμό με το κράτος, την ιθαγένεια, και θεμελιώνει ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις.

Η συλλογική μας ταυτότητα δεν μπορεί να αποτελέσει στοιχείο προσδιοριστικό της ιδιότητας του πολίτη, που είναι ισότιμο μέλος μιας πολιτικής κοινωνίας ή ενός κράτους, χωρίς να αναιρεθεί η ίδια η έννοια του πολίτη, ούτε βέβαια να αποτελέσει στοιχείο της αστυνομικής μας ταυτότητας, χωρίς να καταργηθεί η «πολιτική» ισότητα των πολιτών και χωρίς να μπουν από την πίσω πόρτα ανεπίτρεπτες διακρίσεις που βασίζονται, π.χ., στο φύλο, στο χρώμα, στη γλώσσα, στη θρησκεία, στις πολιτικές ή άλλες πεποιθήσεις (άρθρο 14 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των δικαιωμάτων του ανθρώπου).

Την εποχή του πανοπτικού κράτους, του κράτους που τα πάνθ' ορά με τα σύγχρονα ηλεκτρονικά μέσα, την εποχή της πληροφορικής και της δυνατότητας καταχώρισης και επεξεργασίας προσωπικών πληροφοριών, η προαιρετική αναγραφή του θρησκειώματος στην ταυτότητα μπορεί να αποβεί μοιραία για πολλούς πολίτες, που αποτελούν μειονότητα, στα χέρια «νεοναζί» αρχόντων, φασιστοειδών αστυνομικών ή κυβερνητών με ολοκληρωτικές τάσεις.

Η Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδος δεν νομιμοποιείται να παρεμβαίνει σε ζητήματα που αφορούν τις σχέσεις του κράτους με τους πολίτες του, ούτε βέβαια να υποδεικνύει στην Πολιτεία τι είδους νόμους πρέπει να ψηφίζει ή πώς να τους ψηφίζει. Αν επιθυμεί να γνωρίζει ποιοι και πόσοι είναι ορθόδοξοι χριστιανοί και θέλει να τους αναγνω-

ρίζει, ας καθιερώσει για τους πιστούς της την ορθόδοξη ταυτότητα. Κανένας νόμος και κανένα δημοψήφισμα, έστω και αν έχει εγκριθεί από το 90% του ελληνικού λαού, δεν μπορεί να ισχύσει, όταν παραβιάζονται θεμελιώδη, συνταγματικά κατοχυρωμένα, δικαιώματα των μειονοτήτων, όσο λίγοι και αν είναι αυτοί. Τα συνταγματικά δικαιώματα δεν κατοχυρώνονται για τις πλειοψηφίες. Η θέληση της πλειοψηφίας σταματά εκεί όπου αρχίζουν τα συνταγματικά δικαιώματα της μειοψηφίας. Ούτε είναι δυνατόν η προστασία τους να εξαρτάται από πολιτικούς συμβιβασμούς και ενδιάμεσες λύσεις. Δεν υπάρχει μέση λύση στο θέμα της αναγραφής του θρησκειώματος στις ταυτότητες: ή παραβιάζει θεμελιώδη δικαιώματα ή δεν τα παραβιάζει.

Για το λόγο αυτό θεωρώ αναγκαίο να τονίσω πόσο ορθές και τεκμηριωμένες ήταν οι προτάσεις του υπουργού Δικαιοσύνης. Συμμερίζομαι εξάλλου τις αποφάσεις της Αρχής προστασίας των προσωπικών δεδομένων για το θέμα.

Ο νόμος 1988/1991 που προβλέπει τα στοιχεία του δελτίου ταυτότητας έχει πλέον, τουλάχιστον, ως προς το στοιχείο του θρησκειώματος, καταστεί ανίσχυρος από τότε που τέθηκε σε ισχύ ο νόμος 2475/1997, για την προστασία του ατόμου από την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα. Ο νόμος αυτός συγκεκριμενοποίησε νομοθετικά και ανέδειξε συνταγματικά ένα ατομικό δικαίωμα, το οποίο συνάγεται από το άρθρο 5, παρ. 1Σ και είναι το συνταγματικό δικαίωμα της αυτοδιάθεσης των προσωπικών πληροφοριών. Κατέστησε μάλιστα σαφές ότι τα ευαίσθητα προσωπικά δεδομένα, όπως η θρησκευτική συνείδηση του ατόμου, δεν μπορεί να γίνουν αντικείμενο καταχώρισης ούτε στα ηλεκτρονικά αρχεία των δημοσίων υπηρεσιών, όπως η αστυνομία.